

Норми вживання числівника в професійному мовленні

Числівник - це самостійна частина мови, що позначає кількість предметів чи абстрактне число і виражає своє значення у формах відмінка, обмежено - роду та числа.

Числівник - це своєрідний лексико-граматичний клас слів. Характерною ознакою числівника є відносно сталий, кількісно обмежений лексичний склад.

За значенням та граматичними ознаками числівники поділяють на кількісні та порядкові.

Кількісні числівники називають кількість предметів або абстрактне число, відповідають на питання *скільки?* У поєднанні з іменниками на зразок *номер, шифр, група* тощо ставимо питання *який?*

Кількісні числівники об'єднують кілька груп: а) власне кількісні, напр.: нуль, один, два; б) збірні, напр.: двоє, обоє, обидві, обидва, троє; в) дробові, напр.: *одна третя, дві цілі п'ять десятих, півтора, півтори*; г) неозначено-кількісні, напр.: багато, мало, кілька, кількадесят, кількасот.

Порядкові числівники позначають порядок предметів при лічбі, відповідають на питання *котрий?*

Утворюються від основи власне кількісних числівників, за винятком таких, як перший, другий, третій, четвертий. Для числівників, що закінчуються на -сотий, -тисячний, -мільйонний, -мільярдний, твірними виступають форми родового відмінка, крім сто, напр.: *двохсотий, двадцятип'ятитисячний*. Числівники три, чотири входять в процес словотворення обома своїми формами, напр.: *трьохтисячний* (і *тритисячний*), *чотирьохтисячний* (і *чотиритисячний*).

Числівникам не властиві форми числа, оскільки вони своїм значенням виражають поняття кількості, тобто передають його лексично. Числому словозміну має лише числівник *один, одна, одне (одно)* - *одні* (для поєднання з множинними або парними іменниками, напр.: *одні штани, одні двері, одні руки*).

Рід мають окремі числівники *нуль* (чол. р.), *один* (чол. р.), *одна* (жін. р.), *одне (одно)* (сер. р.), *тисяча* (жін. р.), *мільйон, мільярд, трильйон, квадрильйон* (чол. р.). Про рід говорять стосовно числівників *два - дві, обидва - обидві*, який

виявляється у формах називного та знахідного відмінків, а також невідмінюваного числівника півтора - півтори.

Визначальною морфологічною категорією числівника є відмінок. Порівняно з іменниками і прикметниками числівники мають більш розгалужену систему словозміни. За характером вираження відмінкових закінчень виділяють шість типів словозміни числівників:

- - перший тип складають числівники *одна, одне (одно)* - одні;
- - другий тип утворюють числівники *два, три, чотири* та збірні числівники;
- - *третій тип* утворюють числівники від п'ятих (шість, сім, вісім, дев'ять) до десятих, числівники другого десятка, а також назви десятків від двадцятих (*тридцять, п'ятдесят, шістдесят, сімдесят*) до вісімдесятих.

Вони мають паралельні форми словозміни. Домінують тепер вторинні відмінкові форми із закінченнями *-ох, -ом*, які набувають дедалі більшого поширення під впливом відмінювання числівників *два, три, чотири**. У знахідному відмінку вживання форм, тотожних називному чи родовому, регулюється категорією істот/неістот іменника.

Типовою помилкою при словозміні складних числівників цього типу, починаючи від числівника *п'ятдесят*, є відмінювання першої частини, подібно до форм числівників російської мови, пор.: укр. п'ятдесят, п'ятдесятьох (п'ятдесяти), п'ятдесятьом (п'ятдесяти) і т. д., А НЕ п'ятидесяти. як в російській мові.

Слід пам'ятати про чергування голосних звуків у корені при словозміні числівників *шість, сім, вісім*, напр.: Н шість

Р. *шест -и, шість-ох* Д. *шест -и, шість-ом* З. *шість, шість-ох* О, *шість-ма, шість-ома* М. *(на) шест -и, шість-ох*

сім

сем-и, сім-ох сем-и, сім-ом сім, сім-ох

вісім

восьм-и, вісьм-ох восьм-и, вісьм-ом вісім, вісьм-ох вісь-ма, вісьм-ома

сьо-ма, сім-ома

(на) сем-и, сім-ох (на) восьм-и, вісьм-ох - четвертий тип утворюють назви сотень, крім сто. Особливістю словозміни числівників цього типу є відмінювання усіх складових частин. При цьому перша частина має форму одиниць першого десятка (з двох паралельних форм вибираємо лише першу, за винятком орудного відмінка), а друга частина - однакова для усіх числівників, напр.:

Н. двіст-і Р. дв-охсот Д. дв-омст-ам З. як Н. або Р. О. дв-омаст-ами М. (на) дв-охст-ах

п ятсот п ят-исот п ят-ист-ам як Н.

п ять-маст-ами, п ять-омаст-ами (на) п 'ят-ист-ах - *п 'ятий тип* утворюють числівники *сорок, дев'яносто* (як розмовну допускають форму *дев'ятдесять*), *сто*.

Вони відрізняються найбільшою однотипністю відмінювання: мають нульову флексію або флексію -о в називному та знахідному відмінках і флексію -а в решті відмінків.

- шостий тип утворюють числівники *нуль, тисяча, мільйон, мільярд, трильйон, квадрильйон*.

Числівники цього типу відмінюються як іменники відповідної відміни і групи.

У складених власне кількісних числівниках відмінюється кожне слово, тобто всі складові частини, відповідно до виділених типів словозміни.

Відмінкові форми відповідних власне кількісних числівників мають утворені від них збірні числівники, до того ж у варіантах із флексіями -ох, -ом (в орудному відмінку вживані обидва варіанти).

Запам'ятайте! Збірні числівники обидва, обидві, обоє в непрямих відмінках, крім знахідного, втрачають ознаку родової належності й змінюються за зразком числівника *два (дві)*, напр.: *обох, обом, обома, (на, в) обох*.

Як числівники другого типу відмінюються неозначено-кількісні числівники *кілька, декілька, (не)багато*; числівники *кільканадцять, стонадцять, кількадесят* - як числівники третього типу.

Дробові числівники відмінюються в обох частинах: перший компонент (чисельник) відмінюється за відповідним типом власне кількісних числівників, а другий (знаменник) - за прикметниковою парадигмою, напр.:

Н. дві п 'яті п 'ять десят-их

Р. дв-ох п 'ят-их п 'ять-ох (п 'ят-и) десят-их

Д. дв-ом п 'ят-им п 'ять-ом (п 'ят-и) десят-им

З. як Н. як Н.

О. дв-ома п ят-ими п 'ять-ма (п 'ять-ома) десят-ими

М. (на) дв-ох п 'ят-их (на) п 'ять-ох (п 'яти) десят-их

Запам 'ятайте! Дробові числівники читають так: дві треті, три четверті, чотири треті, три п 'яті, дві сьомі, дев 'ять десятих⁵. Знаменник має форму називного відмінка множини, якщо чисельник *два, три, чотири*. Закономірність такої співвіднесеності граматичних форм відповідає правилам поєднання прикметників з іменниками жіночого роду, які вживаються з цими числівниками, напр.: *дві рівні частини, три цікаві жінки, чотири свіжі газети*, але *п 'ять цікавих книг, сім нових купюр*. У дробових числівниках приховано виступає іменник жіночого роду частина, який і визначає граматичну форму знаменника. Свідченням цього є *дробові числівники одна друга, dein* 'ятіз формами жіночого роду в чисельнику. Пропонована в більшості посібниках форма родового відмінка множини для компонентів прикметникової словозміни в межах кількісно-іменникового словосполучення не суперечить чинній літературній нормі, напр.: *дві рівних частини, три цікавих жінки, чотири свіжих газети*.

Змішаним дробовим числівникам притаманне відмінювання всіх складових частин, напр.: Н. *дві цілі п 'ять десятих* Р. *дв-ох ціл-их п 'ять-ох (п 'яти) десят-их* Д. *дв-ом ціл-им п 'ять-ом (п 'яти) десят-им* З. як Н.

О. *дв-ома ціл-ими п 'ять-ма (п 'ять-ома) десят-ими* М. *(на) дв-ох ціл-их п 'ять-ох (п 'яти) десят-их*

Незмінними в українській мові є числівники *мало (немало, чимало), півтора, півтори, півторасти*, а також збірні числівники типу *двійко, трійко, четвірко*, які здебільшого вживають у розмовному стилі.

Числівники можуть утрачати словозміну в певних синтаксичних позиціях. Втратили відмінкові форми числівники, які використовують у сполуках на зразок Біенале-2001, Ярмарок-2005, АН-140, Експо-2001. Кількість таких сполук у сучасній українській діловій мові постійно збільшується, оскільки вони відзначаються сконденсованістю і дають змогу називати предмети, явища

коротко, лаконічно, уникаючи використання прикметників чи порядкових числівників.

У фаховому мовленні математиків трапляються випадки невідмінювання числівників у реченнях на зразок *Два плюс два дорівнює чотири* замість *Два плюс два дорівнює чотирьом*.

Порядкові числівники відмінюються як прикметники твердої групи, за винятком числівника третій (третя, третє).

Подібно до прикметників порядкові числівники узгоджуються з іменниками в роді, числі та відмінку, напр.: *перший день, перша година, перше слово, перті успіхи*.

У складених порядкових числівниках відмінюється лише останнє слово. Тому неправильно сказати *Уперті дні тисячу дев'ятсот де-в'яносто дев'ятого року* замість *У перші дні тисяча дев'ятсот де-в'яносто дев'ятого року*.

У назвах дат типу *перше лютого, п'яте квітня* форму порядкового числівника визначає іменник число, яке опускається як зайве. В давнину в словосполученнях, що означали дату, виступало слово *день*, яке згодом теж почали свідомо пропускати^б. У мовленні доречно використовувати його хіба що для визначення порядковості, напр.: *Другий день іде дощ!* У назвах святкових дат обидва слова сприймаються як своєрідне неподільне утворення - слово, що називає місяць, поєднується тільки з порядковим числівником, що має форму називного відмінка, напр.: *Перше травня. Дев'яте травня*. Коли ж ці словосполучення виступають у функції власне дати, вони можуть мати компонентом порядковий числівник у називному або родовому відмінку, пор.: *Перше травня - вихідний день* або *Першого травня буде тепло*.

Запам'ятайте! У датах назви місяців вживають у формі родового відмінка постійно: *перше лютого, першого лютого, першому лютого, першим лютого*.